

חדשות בעתיקות ינואר 2012

ד"ר צביקה צוק - ארכיאולוג הרשות

החפירות בח'רבת ואדי חמאם (ורדים) - שמורת טבע ארבל

המכון לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית בניהולו של ד"ר עוזי ליבנר

לאחרונה הסתיימה עונת החפירות החמישית בח'רבת ואדי חמאם (ורדים) השוכנת על המדרון התלול של הר ניתאי, מעל אפיקו של נחל ארבל. במוקד החפירות – חשיפה ותיארוך של בית הכנסת מן הטיפוס 'הגלילי' שבלב האתר. בנוסף חושפת

המשלחת אזורי מגורים ומתקנים בכדי לעמוד על אופי ורמת החיים בכפר יהודי גלילי מן התקופה הרומית.

למרגלות בית הכנסת ממזרח נחשפו מבני מגורים שהשתמרו למלא גובהם. מבנה בית הכנסת התנשא לגובה ניכר מעל הבתים שתחתיו וחלקו המזרחי נשען על הקירות המערביים של בתי מגורים אלה. כמו כן נוספו עדויות רבות לתמונה שעלתה בעונה הקודמת ולפיה בית הכנסת בנוי על גבי אזור מגורים שחרב בראשית המאה השנייה לספה"נ. עדויות לחורבן זה נתגלו גם באזורים אחרים באתר ונראה כי הכפר נפגע קשות באירוע, אשר על פי ממצא המטבעות, התרחש בין 125-135 לסה"נ לערך. יתכן כי חורבן זה קשור למרד בר כוכבא. כידוע עד כה, לא נתגלו עדויות ארכיאולוגיות להשתתפות הגליל במרד זה.

תמונה 1: בית מגורים רומי קדום ומעליו חלקו הצפוני-המזרחי של בית הכנסת (צילום: ג' לרון) במקביל לקיר הדרומי של בית הכנסת נחשפה סמטה ממנה טיפסו בגרם מדרגות אל הפתח הראשי של בית הכנסת שבמרכז הקיר הדרומי. מתחת למפלס הסמטה נמצאו פריטים ארכיטקטוניים רבים מאבן גיר ובאיכות גילוף מעולה ובהם

פילאסטרים, חוליות עמודים ואבני ספסל. כזכור, בית הכנסת הנוכחי המתוארך לשלהי המאה השלישית או ראשית הרביעית לסה"נ בנוי מבזלת. נראה כי פריטי הגיר שנמצאו קבורים מתחת לסמטה, כמו גם מספר פריטי גיר המשולבים בשימוש משני בבית הכנסת הנוכחי, שייכים למבנה בית כנסת קדום יותר שעמד באותה הנקודה ואשר היה בנוי כולו מגיר. מדרום לסמטה הנזכרת נחשף בית בד שפעל במאות השלישית והרביעית לסה"נ. זהו אחד מבתי הבד השמורים ביותר

שנחשפו בארץ והמבנה על כל מתקניו השתמר בשלמותו. בית הבד פעל בטכנולוגיית הקורה והמשקולות. בכניסה למבנה נחשף אגן הריסוק ועליו גלגל הריסוק. לאורך הקיר הדרומי נחשפו ממערב למזרח: בור ובו ארבע משקולות; צמד קורות אבן גדולות שהחזיקו את העקלים ומנעו תזוזה של קורת בית הבד הצידה ("בתולות" בית הבד) ולרגליהן בור חצוב לניקוז השמן ("עוקת" בית הבד); בור איגום נוסף אליו זרם השמן מן העוקה. בקיר המזרחי נחשפה גומחה לעיגון קורת בית הבד. זהו בית הבד השני שחשפה המשלחת ובאתר נתגלו עדויות לעוד בית בד אחד לפחות.

תמונה 2: בית הבד מדרום לבית הכנסת (צילום: ג' לרון)

בראש הר ניתאי, כ-300 מ' מערבית לחורבה, ניצבת חומה מאסיבית ובה תשעה מגדלים הפונים מערבה. חומה זו משלימה את ההגנה על מתחם המוגן מצפון, מזרח ודרום על ידי המצוקים האימתניים של הר ניתאי. המצוקים שבין מתחם מבוצר זה ובין הכפר שלמרגלותיו זרועים במערות. אחת המטרות של פרויקט ח' ואדי חמאם הוא מחקר של האתר בהקשרו הסביבתי. במסגרת זו נערכו בשנתיים האחרונות חפירות במספר נקודות לאורך החומה במטרה לברר את זמנה, תפקידה, וזיקתה לכפר שלמרגלותיה. בסיוע המרכז לחקר מערות שבאוניברסיטה העברית נערך גם סקר מדויק ומיפוי של המערות שבמצוקים. הסתבר כי חלק מן המערות, אליהן גישה רק באמצעות חבלים, נחצבו (או הורחבו) בידי אדם. במספר מערות במרומי המצוק נתגלו בורות מים חצובים ומטויחים. במערות נתגלו ממצאים משלל תקופות למן הכלקוליתית ואילך אך בולטים בעיקר ממצאי התקופות ההלניסטית המאוחרת והרומית הקדומה.

תמונה 3: מערות הר ניתאי, אזור דרומי-מזרחי (צילום: ו' בוסלוב)

לאורך החומה נחשפו חלקים משלשה מגדלים, וכן נעשו חתכים הניגשים אל החומה משני צידיה. בנקודה אחת נעשה חיתוך בחומה במטרה להוציא חומר מתארך מליבתה. בוני החומה השתיתו את יסודותיה על סלע האם. בנקודות אחדות השתמרה החומה לגובה של כמעט 3 מ' ונראה שגובהה המקורי היה לפחות 4 מ'. עיבוד החומר מחפירת החומה טרם הסתיים אולם החרסים שנמצאו שייכים בעיקרם לתקופה הרומית הקדומה ונראה שזהו זמנה של

החומה. מלבד זאת נתגלתה גם קרמיקה כלקוליתית לא מעטה. סקר מדויק וחפירות בדיקה שנערכו בתוך המתחם המוגן לא העלו דבר ונראה כי המתחם מעולם לא שימש כמחנה ולא הייתה בו נוכחות משמעותית שהותירה חותם ארכיאולוגי. יתכן כי החומה נבנתה לשמש קו קדמי להגנה על המערות.

תמונה 4: מגדל בחומת הר ניתאי (צילום: ע' ליבנר)

גן לאומי הר הכרמל: הסקר הפרהיסטורי בכרמל השרוף – התרשמות ראשונית

פרופ' דני נדל, מכון זינמן לארכיאולוגיה, אוניברסיטת חיפה (דצמבר 2011)

בכרמל נערכו בעבר מספר סקרים ארכיאולוגיים. הגדולים שבהם היו של עולמי, בתחום הפרהיסטורי, ומפות סקר של רשות העתיקות (מפת עתלית, מפת יגור, מפת חיפה מזרח וחיפה מערב). מטבע הדברים הסקרים הקודמים היו מוגבלים מאוד בשטחים בהם הצומח היה צפוף ולא ניתן היה לעבור בהם. בהתאם, שטחים אלה לא תועדו בסקרים ובכך יש "חללים" גדולים במפות התפוצה של אתרים ארכיאולוגיים בכרמל.

השריפה בכרמל אשר התרחשה בתחילת דצמבר 2010 כילתה כ-22 קמ"ר (נטו) וחשפה שטחים אשר נסקרו חלקית או לא נסקרו כלל בעבר. מייד לאחר השריפה התחלתנו את הסקר פרהיסטורי בשטח השרוף (מערב הכרמל, בין נחל גלים בצפון ואיזור עין הוד בדרום).

העבודה נעשתה מטעם מכון זינמן לארכיאולוגיה באוניברסיטת חיפה, בשיתוף עם ד"ר דן מלקינסון וד"ר נורית שטובר מאוניברסיטת חיפה, פרופ' שגיא פילין מן הטכניון, ד"ר אלה ירושביץ מרשות העתיקות, סטודנטים ומתנדבים. במשך 30 ימי סקר נמצאו כ-30 אתרים ארכיאולוגיים ממספר תקופות, בעיקר מערות פרהיסטוריות ואתרים פרהיסטוריים קטורים. האתרים הפרהיסטוריים שנמצאו במהלך הסקר נחלקים לשלוש קטגוריות. הקבוצה הראשונה כוללת אתרים קטורים. אלה ברובם קטנים ודלילים מאוד בצפיפות הממצא. למרות זאת, הצור בדרך כלל טרי, והתקופות המיוצגות כוללות את הפליאולית התיכון, האפיפליאולית והתקופות הפרהיסטוריות המאוחרות (פריטים ניאוליתיים וכלקוליתיים).

קבוצת האתרים הפרהיסטוריים השנייה כוללת מחסות סלע / צנירים. אלה הם אתרים קטנים אשר למרגלותיהם נמצאו ריכוזים קטנים של פריטי צור. בצנירים עצמם טרם נמצאו שרידים, אם משום שרצפותיהם בדרך כלל מכוסות בסדימנטים, או משום שלא נותרו בהם שרידים.

הקבוצה השלישית מעניינת במיוחד, המערות. מסתבר כי במספר מערות קטנות יש מכתשים וספלולים במערה, ואלה על פי מאפייניהם שייכים בעיקר לנאטופית המאוחרת.

האתרים המאוחרים כוללים בעיקר קברים חצובים בסלע (תקופה רומית / ביזאנטית) וכבשני סיד לא מתוארכים. להלן מספר תמונות מן הסקר.

איור 2: תמונת שטח במהלך השבועות הראשונים של הסקר.

איור 1: תמונת שטח במהלך השבועות הראשונים של הסקר.

איור 3 : במקומות רבים פני הסלע התפוצצו מחום, והתקלפו. השברים מפוזרים סביב הסלעים.

איור 4 : חלוקי צור שרופים ומפוצצים מחום שכיחים בשטח. הצבע הפנימי שלהם אדמדם במקרים רבים, והקליפה הגירנית כהה – אפורה/שחורה. רבים התפוצצו במקומם, והשברים נמצאים צמודים זה לזה.

איור 5 : מערת קבורה חצובה מן התקופה הרומית / ביזאנטית. האתר לא היה מוכר בעבר, ככל הנראה משום שעץ גדל על פתחו.

איור 6 : כבשן סיד. האתר לא דווח בעבר וגילו טרם נקבע.

איור 7 : מבט כללי מאתר חדש לכיוון דרום מזרח.

איור 8 : מכתשים חצובים ברצפת מערה אשר שימשה בתקופה הפרהיסטורית (קנ"מ – 20 ס"מ).

רימון יד אסלאמי נתגלה בשמורת הטבע נחל חרמון (הבניאס)

ד"ר יוסי בורדוביץ' – ארכיאולוג מחוז צפון

חזירי הבר מוצאים חלק גדול ממזונם על ידי נבירה בקרקע בעזרת האף. אולם הפעם, בשמורת הטבע נחל חרמון (בניאס), בחיפושם אחר מזונם הם גילו גם רימון יד אסלאמי שלם, המתוארך למאה ה-12 בקירוב. הרימון נמצא על ידי חסיין נאסר עובד רשות הטבע והגנים שמסר אותו לרינה רביד מנהלת שמורת הטבע נחל חרמון (הבניאס). על פי החוק, כל ממצא ארכיאולוגי שייך לאוצרות המדינה ורשות העתיקות הופקדה על פי חוק להיות אחראית על כך. הרימון מועבר בימים אלה לרשות העתיקות.

איור 1 : הרימון משמורת בניאס.

רימונים אלו, הנקראים גם "נפטה" (מלשון נפט), היו מעין בקבוקי תבערה וגודלם כגודל אגרוף של אדם בוגר. השימוש בהם החל ככל הנראה באימפריה הביזנטית. הצלבנים, שהתרשמו מהם רבות, כינו את מכלול פצצות התבערה בשם הכולל "אש יוונית". השם הזה השתרש וגרם לטעות בזיהוי, היות והאש היוונית המקורית לא הייתה פצצות תבערה אלא משהו הדומה יותר ל"להביר" בעל אש קשה לכיבוי (ראה איור 2).

איור 2: אש יוונית.

הרימון מהבניאס, עשוי חרס עבה בצבע אפור ומעוטר בדגם של טיפות שהקנה לו חספוס והקל על אחיזתו. הרימון תמים, וניתן להרגיש שישנו חומר יבש בתוכו, אולם לא ניתן עדיין לקבוע את טבעו. מידותיו הם: 12.5 ס"מ גובה ו-27.5 ס"מ היקף. צורת הרימונים מסוג זה היא כדורית. הם בעלי קצה מחודד בבסיסם, וקודקוד טבורי מנוקב בראשם ברוחב של כ-3 ס"מ. בנקב זה הוצבה ככל הנראה פתילה. בחלק מהרימונים הקיימים בממצא אף נתגלו כתובות עם משפטים וקללות כנגד האויב.

רימון זה שייך לטיפוס המצרי המתאפיין בטין החום-אפרפר, עיטורי המקדה, והקודקוד הטבורי שבראשם. בנוסף לטיפוס המצרי קיים טיפוס נוסף שצבעו צהבהב יותר, וצריפתו ועיטוריו שונים מאלו המצריים ומכונים רימונים מטיפוס סורי. למרות כל האמור לעיל, קיימת הסתייגות רבה לגבי מהות רימונים אלו, אותם ניתן לכנות גם ככלים ספרו-קוניים. כלים אלו הם חזקים מאוד וקשה מאוד לנפצם הודות לגוף החרס הרחב והצריפה הטובה שלהם. עקב כך נשאלות שאלות רבות לגבי האפשרות שהם אכן שימשו כבקבוקי תבערה. יתכן שהתשובה טמונה בתכולת הכלים הללו. נושא זה טרם פוענח.¹ ייתכן שהחומר המצוי בתוך הרימון יסייע לזיהוי השימוש ברימון.

¹ למידע נוסף, ראה: J. Sharvit, "The Sphero-Conical Vessels", in: V. Tzaferis Paneas, volume II, The Roman to Early Islamic Periods. Excavations in Areas A.B.E.F.G and H (IAA Reports, No 37), 2008, p. 101-112.

חידת החודש מהו המקום?

פתרון החידה הקודמת

המסגד בגן לאומי יחיעם עם דמות מתפלל גזורה במתכת
פתרו נכונה לפי סדר הזמן : רות כהן, ד"ר מוטי אביעם, אלי הדד, אורי ארליך, רעיה שורקי, יואב כהן, עמוס טל וכרמית גור.